

Työväestön perhe-elämä ja television välinekäyttö

Televisio ja yleensä joukkotiedotus on yhteiskuntatieteen tutkimuskohteenä hyvin moniulotteinen esine ja ilmiö, jollakin tapaa jopa elävään olentoon verrattavissa. Sille voi perhepiirissä olla mustasukkainenkin kuin rakastajalle ikään. Virittäähän se aina suhteen vähintään kahden ihmisen, esiintyjän ja katselijan, ja välillisesti miljoonien välille. Joukkotiedotus on osa yhteiskunnan organisaatiota: koskaan aikaisemmin historian kuluessa ihmiset eivät ole eläneet niin yhteiskunnallisesti kuin nykyään, toinen toisistaan taloudellisesti ja muutenkin riippuvaisina ja joukkotiedotuksen ansiosta myöskin joukkojen ja organisaatioiden toiminnasta tietoisina. Ihmisten yhteinen kokemusmaailma on entistä laajempi, ja sitä kautta myöskin ihmisten tapa suhtautua asioihin ja elinehtoihinsa on entistä yhtenäisempi. Puhutaan massayhteiskunnasta. Toisaalta puhutaan myös siitä, että ihmiset ovat entistä yksityistyneempiä ja perhekeskeisempiä. Kaiken kaikkiaan kyse on siis uudenlaisesta ihmisten välisten suhteiden organisaatiosta, jota luonnehtii em. paradoksi: ihmiset ovat riippuvaisia ja välillisesti myöskin tietoisia toistensa

elämästä, mutta elävät eristäytyneitä, perhekeskeistä elämää. Tällaisen elämänmuodon mahdollistaa vain nykyaikainen joukkotiedotus, ja televisiota voi pitää sen symbolina.

Vaikka television yhteiskunnallisenä funktiona voidaan pitää erilaisen tiedon ja viihteen välittämistä erilaisille yksilöille, viestisisältö ei kuitenkaan yksistään selitä television suosiota vapaa-ajan vieton välineenä. Tutkimukset osoittavat yhä uudestaan, että monissa perheissä televisio on parhaaseen katseluaikaan auki pitkälti ohjelmatarjonnasta riippumatta (Mäkinen & Paldán 1977; Sinkko 1981; Eskola ym. 1978, 44-58). Tällainen television välinekäyttö onkin aivan oma ulottuvuutensa. Se pikemminkin rytmittää perheen ajankäyttöä ja ilmentää sen elämänmuotoa kuin viestisisältöjen yhteiskunnallisia tai sosiaalisia funktioita. Kuitenkin perheen sisäisten vuorovaikutusprosessien ja yhteiskunnallisten prosessien välillä on omat yhteytensä, joita yritän seuraavassa tematisoida kulttuuritutkimuksen näkökulmasta. Television välinekäytön pohdinta jää tässä lähinnä esimerkin asemaan. Vaikka uskon, ettei sitä ilmiönä ole hyödyll-

listäkään lähestyä ahtaan välinekeskeisesti, myönnän mielihyvin että havaintoni itse ilmiöstä ovat alustavia ja yksiulotteisia.

Yhteiskunnan monimutkaistuminen ja elämänmuodon muutos

Kapitalismin synnyn ja yleensä modernisaation vaikutusta ihmisten arkielämään on sosiologian piirissä useinkin tarkasteltu siltä kannalta, miten ihmisten väliset suhteet ja koko yhteiskunnan organisaatio ovat ulkoapäin tarkasteltuna muuttuneet toisenlaisiksi. Tätä yhteiskunnallista muutosta on luonnehdittu muun muassa siirtymisellä mekaanisesta orgaaniseen solidaarisuuteen (Durkheim) ja gemeinschaftista gesellschaftiin (Tönnies). Myös Hirsch (1983) erittelee samanlaisesta näkökulmasta viimeaikaista yhteiskuntakehitystä Saksan liittotasavallassa. Hänen mukaansa perinnäiset sosiaaliset siteet ja verkostot hajoavat ja korvautuvat vaihtosuhteilla sekä valtiollisella tarkkailu- ja valvontajärjestelmällä. Yhteiskunta läpikapitalisoituu ja läpivaltiollistuu. Habermasin (1981) mukaan taas systeemi on omine rationaalisuusperiaatteineen tunkeutumassa ihmisten elämämaailmaan ja kolonialisoimassa sitä.

Tässä artikkelissa en kuitenkaan tarkastele tapahtunutta kehitystä yhteiskuntaa kokonaisuutena hahmotettavan teorian luomien erottelujen pohjalta. Sen sijaan erittelen niiden kulttuuristen jäsenysten muutoksia, joiden varassa entisten ja nykyisten sukupolvien ihmiset ovat kokemussensa jäsentäneet ja elämänsä järjestäneet. Tarkastelun keskiössä ovat ne merkitykset, mielikuvat ja tunnerakenteet, joille vähitellen sukupolvien vaihtuessa muuntuva näkemys hyvästä elämästä, mielekkäästä ja nautinnollisesta elämänmuodosta, perustuu. Vaikka kulttuuriset muodot

siis muuttuvat, muutos ei tästä näkökulmasta näyttäydy vieraiden periaatteiden tunkeutumisena entisten tilalle, vaan vähittäisenä muuntumisen prosessina. Kollektiivitajunnan rakenteen kehitystä voisi verrata siihen tapaan, jolla kieli ja sen rakenteet kehittyvät. Vaikka siihen voi muista kielistä pesiytyä uusia sanoja tai kokonaisia fraaseja, se uusien ja vanhojen sanojen määrällisestä suhteesta riippumatta säilyy samana kielenä. Vaikka vieras vaikutus ulottuu rakenteisiin saakka, muutokset tapahtuvat entisten rakenteiden ehdoilla.

Tästä näkökulmasta ongelmaksi asettuukin se, miten ja mistä lähtökohdista nykyinen työväestön elämänmuoto ja perhe-elämä on kehittynyt, kun ihmiset ovat muuttaneisiin elinehtoihin mukautuessaan muuttaneet elämänmuotoaan ja tapaansa jäsentää elämäkokemuksensa. Uudet ja entiset kulttuuriset jäsenyykset ovat myös vaikuttaneet siihen erityiseen tapaan, jolla kapitalistisen talouden lainalaisuudet ovat Suomessa toteutuneet.

Talonpoikainen kulttuuri ja työväestön elämänmuoto

Vaikka romantisoitu kuva Suomen teollistumisen alkuajoina vallinneesta työväestön keskinäisestä sosiaalisuudesta ja solidaarisuudesta ei kaikilla teollisuuspaikkakunnilla vastaa kerättyä tutkimustietoa (Talve 1969, 36), on erillisen ydinperheen asema joka tapauksessa kaikkialla Suomessa vahvistunut tämän vuosisadan alusta lähtien. Elintason kohotessa työväestö on siirtynyt ahtaista yhteisasunnoista väljempiin perheasuntoihin ja lopulta noin 1920-luvulta alkaen yhä suuremmassa määrin omakotitaloihin (sama, 31). Eläminen ja kulutus on perhekeskeistynyt, kun ihmiset ovat

voineet luopua käyttämästä yhteistä pakaria, pyykkitupaa ja saunaa.

Yksityistymiskehitys ei kuitenkaan merkitse samanlaisena säilyneiden perheiden eristäytymistä toisistaan. Myös koko se tapa, jolla yhteisö jakaantuu osayhteisöihin, muuttuu. Työväenkulttuurin emokulttuurille, talonpoikaiselle kulttuurille, oli ominaista että miesten ja naisten toiminnan alat olivat erilliset, monissa suhteissa pikemminkin rinnakkaiset ja riippumattomat kuin toisilleen alistaiset (Nenola-Kallio 1981, 8). Yhteisö jakaantui pikemminkin naimattomien ja naimisissa olevien naisten ja miesten osayhteisöihin kuin erillisiin perheisiin, miehestä, naisesta ja lapsista koostuviin "perussoluihin". Tämä talonpoikainen yhteisörakenne näkyi vielä vuosisadan alun työläisyhteisöjen häärituaaleissa. Niihin liittyvissä siirtymäriiteissä symbolisoitiin sitä, että morsian siirtyy tyttöjen yhteisöstä vaimojen yhteisöön, ja sulhanen vastaavasti nuorten miesten yhteisöstä ukkomiesten yhteisöön (Väätäinen 1978, 97-99).

Tietenkin kyläyhteisö ja vuosisadan alun työläisyhteisö jakaantui myös perheisiin, ainakin ulkoisilla kriteereillä asiaa tarkasteltaessa. Perheet olivat joka tapauksessa tuotantoyksikköinä erillisiä. Kaupunkien työläiskortteleissa ne olivat alusta alkaen vain ydinperheen käsittäviä talousyksikköjä. Kyse onkin siitä, miten perhe käsitteenä ihmisten mielissä jäsenyi. Vielä 1890-luvun tamperelaiselle työläislapselle se oli melko hämärä. Kun puuvilla-tehtaan työläisten pytingin eteen pysähtynyt rouva kysyi: "Kenenkäs lapsia nämä kaikki ovat?", vastasi portinpielessä kiikkunut tyttö: "Ne on kaikki meidän." Tyttö tarkoitti, että kaikki asuvat samassa rakennuksessa. (Kanerva 1946, 180.)

Vaikka muualla Suomessa harvi-

nainen yhteiskeittiöjärjestelmä olikin enemmän välttämättömyys kuin ihanteen mukainen idylli, siihen tyytymisen ja sopeutumisen teki mahdolliseksi talonpoikainen kulttuuriperinne. Miesten ja naisten osayhteisöt jatkoivat pitkään vanhaa perinnettä. "Naiset panivat narulle pyykkiä järjestykseen ja miehet taisivat olla tavallisesti omissa puuhissaan pesutuvan takana verstaantapaisessaan. Mitä lie tehneet, aina joskus sieltä tultiin pienissä", muistelee Tampereen Amurissa yhteiskeittiöasunnossa asunut Ida Leppänen (Tampere-lainen 23.5.1984, 10).

Kaupunkien työväestön elinolot saivat kuitenkin ihmiset tarkistamaan kulttuuriperinteen mukaista elämänmuotoa. Halu itsellisyyteen, siihen että "saa jalat oman pöydän alle", oli suurempi kuin halukkuus naapuriapuun. Myös toimeentulon niukkuus muutti sosiaalisten verkostojen luonnetta. Vuosisadan alusta lähtien myös yhä useammat naimisissa olevat äidit lähtivät palkkatyöhön (Jallinoja 1980), jolloin äidin täytyi selviytyä kotitöistä niin hyvin kuin taisi (Waris 1973, 173). Kotiäidit saivat lisätuloja hoitamalla toisten lapsia ja esimerkiksi pesemällä pyykkiä. Kotitalouskoneiden ja erilaisten palvelulaitosten yleistymisen teki kuitenkin rahallisen naapuriavun harvinaisemmaksi. "Koneet ovat eräänlaisia urbaanin kulttuurin kotipalkollisia." (J. Lehtonen 1977, 82.)

Välttämättömyydestä suoriutua kodinhoitotehtävistä naisten töissäkäynnistä huolimatta syntyykin melkoisen pysyvä kulutustarpeiden generaattori. Nykyiset kodit ovat täynnä koneita, joiden korkeasta teknologiasta eivät tehtailijatkkaan kyenneet edes haaveilemaan vielä muutama vuosikymmen sitten. Kotityön helpottamisen tarve on synnyttänyt melkoisen määrän teollisuutta, palveluelinkeinoja ja valtiollisia palve-

luja.

Kehitys on täysin johdonmukainen talousjärjestelmässä, joka perustuu nimenomaan erikoistuneilla ja suurilla sarjoilla saavutettuun taloudellisuuteen. Omassa, koulutusta vaativassa ammatissaan toimiva ansioäiti ei voi aloittaa ruuanlaittoa jauho-laarista ja ruhon paloittelusta tai vaatteiden hankkimista kankaan-kudonnasta.

Siihen liittyy kuitenkin myös kulttuurinen puolensa. Varsin pitkään ne kulttuuriset jäsenyydet, jotka määrittelevät naisten ja miesten työt, pysyvät lähes entisellään. Ne laitokset ja talouselämän alat, jotka vastaavat perheiden tarpeisiin toimia muuttuneissa elinoloissa, ovat myös osaltaan ehkäisemässä ja hidastamassa kulttuuristen jäsenyyden muuttumista. Kaikki kulutus ei myöskään ole taloudellisen rationaalisuuden sanelemaa. Esimerkiksi jokaisen kodin varustaminen omilla pienillä kotitalouskoneilla ei ole kansantaloudellisesti kannattavaa eikä edes aikaa säästävää. Joidenkin kulutus-tavaroiden, kuten viihde-elektronii-kan, kysyntä ja viehätys pohjautuu kokonaan kulttuuristen jäsenyyden mukaiseen näkemykseen siitä, mil-laista on hyvä ja nautinnollinen elämä.

Kodin kulutustavarat eivät pel-kästään helpota kotityön taakkaa, vaan myös tukevat ja ilmaisevat käyttäjiensä identiteettiä. Ei ole esimerkiksi sattuma, että miehet eivät "osaa" käyttää pesukonetta, vaikka autotallissa puuhailevat vähintään yhtä teknisten laitteiden parissa, tai että he eivät aina edes valitse omia vaatteitaan, mutta sen sijaan kyllä valitsevat perheen auton ja muut "miesten tavarat". Perhe-keskeisyydestä huolimatta naisilla ja miehillä on siis edelleen omat maailmansa ja pätevyysalueensa, joilla he ilmaisevat ja jäsentävät

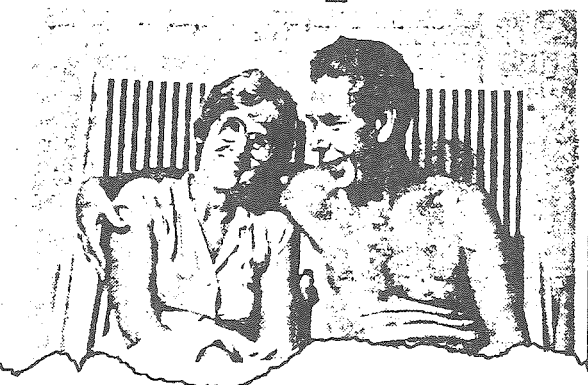
identiteettiään.

Vaikka työläismiehet nykyään ilmentävät maskuliinista kyvykkyyt-tään ja saavutuksiaan enemmän kulutuksen kuin työn alueella - onhan siirrytty tuotantokapitalismista kulutuskapitalismiin - on heidän identiteettinsä puritaanisina raatajina ja kuluttajina jäänyt pitkälti entisel-leen. He voivat ylpeillä kodin tava-roilla välillisesti, vaimon valintoina, olla siis ylpeitä työllä hankkimistaan kulutusresursseista, asettamatta itseään alttiiksi syytöksille keski-luokkaisesta hienostelusta. Perhe-terapian teoreetikkojen kielellä ilmaistuna he ovat delegoineet "ei-funktionaalisen" kulutuksen vai-molle. He voivat jopa projisoida itsessään vihaamansa näyttämisen halun vaimon kontolle. Naiset taas eivät jäsennä kodinsisustukseen ja viihtyisyyteen liittyviä hankintoja kerskakulutukseksi, vaan se ilmaisee heidän identiteettiään reproduktiosta vastuussa olevina perheenjäseninä. Pelkistetyimmillään tällainen talon-poikaista elämänmuotoa vastaava ja uusintava sukupuolten välisten suhteiden rakenne tulee esille mai-nonnassa.

Mainoskuvaaja ei ole asettanut lomamatkastaan nauttivan perheen miestä katsomaan suoraan ostettuun tuotteeseen, aurinkoon, vaan vai-moonsa. Sillä on vältetty se mah-dollisuus, että miehen ajateltaisiin hienostelevan, ylenkatsovan kylmässä värjöttäviä köyhiä lukijoita. Ei toki, eihän hän itsensä takia, vaan teh-däkseen vaimonsa onnelliseksi. Se on hänen onnensa lähde.

Sama asetelma toistuu mainos-teksteissä: "Perhe sen päätti: ORAVAIS-TALO ... tulihan niitä taloesitteitä tutkailtua tuskastumi-seen asti, kunnes emäntä löysi esite-pinosta Oravais Talon valintaoppaan ... Ja iltapalan ääressä se koti tuli kerralla valittua." (HS 18.3.1984.)

Uutta Aurinkomatkoilta: Pitkät matkat Playa del Inglésiin Kanarialla. 29-35 ihanaa päivää!

Mainoksissa perheen hankintoja koskevan päätävävallan delegointi vaimolle esitetään niiden luonteen mukaisesti (mainos ei halua ärsyttää vaan myydä) idyllinä, joka suuresti muistuttaa suomalaisessa kirjallisuudessa esiintyvää kuvaa emäntävaltaisista talonpoikaistalouksista (esimerkiksi Hella Wuolijoen Niskavuorisarja), mutta tähän perinteeseen liitetään myös nykyaikaisia ulottuvuuksia. Naisen päätävävallan korostetaan lisäävän perheen tasa-arvoa. "Anna sinäkin perheesi päättää", mainos kehottaa.

Sama sukupuolten välisen suhteen rakenne saa kuitenkin ilmaisunsa myös vähemmän idyllisessä perhe-tilanteessa. Esimerkiksi juominen ilmentää työläismiehille vaimoon henkilöityä protestia yhteiskuntaa ja porvarillista elämänmuotoa vastaan (Alasuutari & Siltari 1983). Tietenkin palkan tuhlaaminen olueeseen on aivan samalla tavalla kulut-

tamista kuin muidenkin tavaroiden ostaminen, jos asiaa katsotaan toisesta näkökulmasta.

Saara:

"Se on vastoin naisen luonnetta pistää rahaa tollai ... Eiks nainen oo enempi pesänrakentaja aina, se yrittää viihtyy-syyttä luoda. Se on aika vaikee luoda jos ukko juo rahat."¹

Juominen ilmentää hyvin yleistä piirrettä työväestön miesten ja naisten välisestä suhteesta. Juodessaan miehet ulkoistavat itsekurinsa muiden, varsinkin vaimon huoleksi. Paradoksaalisella tavalla he juhlivat vapauttaan heittäytymällä viinan vietäväksi. Tämä merkityssisältö on tärkeä osa mitä tahansa harrastusta, jonka vuoksi mies vetäytyy kodin ulkopuolelle miesyhteisöön. Erilaiset harrastukset ovat nyky-yhteiskunnassa ottaneet perinteisten miesten töitten paikan.

Kaarina:

"Hän on kiinnostunut urheilusta, jalka-

pallosta, ja lentopalloa käy pelaamassa. Mää sanoin että mä en enää juoppoa miestä ota. Mulla oli ensin juoppohullu ja nyt mulla on urheiluhullu. Jonkinmoinen hullu täytyy aina olla, mutta parempi se on urheiluhullu."

Työläismiehen "hulluus" on juuri sitä, että hän rakastaa vapauttaan tulla ja mennä kotipesän ja omien ulkopesiansä välillä. Hän ei laskelmoi eikä usein harrasta sääntillistä itsekuria. Hänen miehenluontonsa on jopa niin villi, että hän tarvitsee vapautensa rajojen vartijan. Kaikessa villiydessään hän on poikamainen reppana, Turhapuro (Kortteinen 1983), jota vaimon tulee huoltaa äidillisin ottein.

Televisio ukkosenjohdattimena

Televisio on yksi elementti tässä sukupuolten välisen suhteen rakentamisessa. Se on useinkin ahtaaseen ydinperheeseen puhkaistu henkireikä, jota seuraamalla esimerkiksi toimittomuutta ja huonoa omaatuntoa poteva mies saa aikansa kulumaan sillä aikaa, kun vaimo hoitaa kotia ja lapsia.

Liisa:

"Televisio on hirveen tärkeä ainakin meidän ukolle. Olen sitäkin ajatellut, että voi kun saisi rikottua koko telkkarin. Se on aina, kun kotia tulee, niin tohon sohvalle maata ja kattoon telkkaria. Pitäis olla niin hiljaista täällä, että ääntäkään ei sais kuulua, että 'mä en kuule telkkarista mitään'. Ei kolmea villiä mukulaa pidä hiljaa millään."

Tältä yleiseltä kannalta television ohjelmasisältö ei ole niin tärkeä kuin sen asema perhetilanteessa. Seuratessaan television ohjelmavirtaa mies on joka tapauksessa ajatuksiin poissa kotoa. Siinä mielessä tilanne vastaa vanhaa sanontaa, jonka mukaan koti on naisen maailma ja maailma miehen koti. Televisio tuo maailman olohuoneeseen, ja siten osaltaan ylläpitää vanhakantaista työnjakoa ydinper-

heessä.

Toisaalta televisio voi tarjota myös vaimolle viihdettä siksi aikaa, kun hän töiltään ehtii eikä miehestä ole seuraa.

Irja:

"Meillä ainakin on perjantai-iltanen Dallas. Mää kattelen poikien kanssa, ne on jo isoja. Tolla on perjantai-iltana, että kun on viikko loppu, niin tarttee parit kolmet kaljat ottaa. Me ruvetaan kattoon Dallasia, niin hän menee siksi aikaa Vapaavuoroon (lähiöravintolan peitenimi)."

Se millaista yleisöä mikäkin ohjelma niin sukupuolen kuin sosio-ekonomisen asemankin kannalta viehättää, riippuu jo viestisisällöistä, ei vain television asemasta perherakenteessa. Kaupallisesti tuotettu ohjelmisto pyritään tietenkin tekemään sellaiseksi, että se mahdollisimman hyvin heijastelee kohdeyleisönsä kulttuurisia muotoja.

Kun television asemaan perhe-elämässä keskitytään vain välinekäytön ulottuvuudella, kuva jää väistämättä hyvin yleiseksi. Televisiota voidaan vain verrata muihin kodinkoneisiin ja vapaa-ajan vieton muotoihin. Tämä on kuitenkin tärkeää sen vuoksi, että televisio on noussut niin keskeiseen asemaan urbaanissa elämänmuodossa. Aihe on ajankohtainen juuri nyt kun uudet viestintävälineet ovat valtaamassa omaa paikkaansa ihmisten vapaa-ajasta.

"Eräänä iltana ja yönä Aaro oli katsonut seitsemän elokuvaa (videolta), nukkunut tunnin ja mennyt seitsemäksi töihin. Vaimo sanoi, että mies on aivan toivoton kun se tuijottaa filmejä, se ei kuule eikä näe mitään muuta. Vaimo piti selvänä että se täyttää jonkun aukon elämässä kun niitä jatkuvasti katsoo." (Havainnointipäiväkirjasta.)

Yllä mainittu tapaus on esimerkki siitä, miten miehen aikaisemmin runsas alkoholinkäyttö on uudessa aviosuhteessa korvautunut viihteen runsaalla kulutuksella. Tällä tavalla ydinperhe pysyy koossa ilman

että miehen ja naisen identiteetti ja sitä kautta itse aviosuhde rakenteiltaan muuttuisi. Televisio toimii perheeseen kohdistuvien muospaineiden ukkosenjohdattimena.

Ajan myötä perheeseen kohdistuvia yhteiskunnallisia muospaineita ei kuitenkaan voida keventää pelkien ukkosenjohdattimien kautta, vaan itse perherakenne on hiljalleen muuttumassa. Miehet esimerkiksi osallistuvat entistä enemmän kotitöihin (Haavio-Mannila 1984). Kaa-pelitelevision ja videoiden kysynnän rakenne ja käyttötottumukset voivat kertoa paljon myös siitä, miten eri kerrostumien perheet ovat vastanneet muuttuneiden elinolojen haasteisiin.

Viite

¹Artikkelin puhesitaatit ovat peräisin lähiöravintolaprojektin aineistosta. Tutkimuksen loppuraporttina ilmestyy maaliskuussa 1985 Pekka Sulkusen, Pertti Alasuutarin, Ritva Nätkinin ja Merja Kinnusen kirjoittama kirja nimeltä Lähiöravintola.

Kirjallisuus

ALASUUTARI, Pertti & SILTARI, Jorma. Miehisen vapauden valtakunta. Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja, sarja B 37, 1983.

ESKOLA, Katarina & KORTTEINEN, Matti & ROOS, Jeja-Pekka. The Way of Life and Cultural Activities in the Finnish Family. Research Project on the Way of Life in Social Change. University of Joensuu, Academy of Finland, Research Reports No. 4, 1978.

HAAVIO-MANNILA, Elina. Sosiaalipolitiikan vaikutus sukupuolten asemaan. Teoksessa Mies-nainen-ihminen. Helsinki, 1984, s. 83-198.

HABERMAS; Jürgen. Theorie des kommunikativen Handelns, I-II. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1981.

HIRSCH, Joachim. Turvavaltio. Jyväskylä, 1983.

JALLINOJA, Riitta. Naiset ja miehet. Teoksessa VALKONEN ym. Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Juva, 1980, s. 222-250.

KANERVA, Unto. Pumpulilaisia ja pruu-kilaisia. Tampere, 1946.

KORTTEINEN, Matti. Turhapuro-syndrooma. Alkoholipolitiikka 48(1983)2, s. 60-67.

LEHTONEN, Juhani U.E. Kulttuurin muutos. Teoksessa RÄSÄNEN, Matti & LEHTONEN, Juhani. Kaupunkikansatieteen ongelmia. Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen tutkimuksia 7, 1977.

MÄKINEN, Matti & PALDAN, Leena. Kulttuurielämä ja teollisuuskaupunki. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 21, 1977.

NENOLA-KALLIO, Aili. Kuolema naisen maailmankuvassa. Suomen Antropologi (1981):1, s. 4-28.

SINKKO, Risto. Televisio ja suomalainen. Viestintätutkimuksen seuran julkaisusarja no. 3, 1981.

TALVE, Ilmar. Teollisuustyöväen työ- ja elinoloista ennen I maailmansotaa. Teoksessa HAKO, Matti. Työväenliike kulttuuritekijänä. Tampere, 1969, s. 17-41.

WARIS, Heikki. Työläisyhteiskunnan syntyminen Pitkäsillan pohjoispuolelle. Tapiola, 1973.

VÄÄTÄINEN, Elina. Työväenkulttuuri osakulttuurina - teollisuustyöväestön yhdistys- ja yhteistoiminnasta sekä vuorovaikutustilanteista Kymin Tiutisessa vuoteen 1943 asti. Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen tutkimuksia 8, 1978.